

STUDII ȘI ARTICOLE

ISTORIA ROMÂNIEI ȘI ISTORIE UNIVERSALĂ

CONSIDERAȚII ISTORICE ÎN JURUL EVACUĂRII DACIEI DE CĂTRE AURELIAN

RADU VULPE

Pe curba creșterii și decadenței Imperiului roman, părăsirea Daciei sub împăratul Aurelian se află în antiteză față de cucerirea ei de către Traian cam cu 165 de ani mai înainte. Totuși, cele două fapte atât de simetric opuse, determinate de împrejurări diferite, au la baza lor una și aceeași cauză, anume preocuparea de a consolida frontiera danubiană a Imperiului. Traian a făcut din Dacia o provincie romană din motive strategice; tot din motive strategice Aurelian s-a văzut silit s-o părăsească. Siguranța unuia și aceluiași *limes* cerea cucerirea acestei țări la începutul secolului al II-lea, pentru a-i impune părăsirea un veac și jumătate mai târziu.*

Cînd întreprinsese războaiele sale atât de îndelungate și de grele împotriva dacilor, împăratul Traian nu era obsedat nici de vana ambiție de a lărgi spațiul unui vast imperiu deja ajuns la apogeu, nici de mirajul aurului transilvănean, cum se presupune prea adesea, luîndu-se drept țel principal ceea ce n-a fost decît efect secundar, ci a fost împins la această acțiune de riguroasa necesitate de-a asigura apărarea liniei Dunării. El n-a făcut decît să desăvîrșească ceea ce politica romană avusese în vedere încă din secolul II î.e.n., cînd, după anexarea Macedoniei, a Greciei și a Dalmației, nu mai era oprire posibilă decît la acest fluviu.¹

Se părea că sub domnia lui Augustus acest scop fusese atins pretutindeni. Totuși, dacă în jumătatea sa superioară, la vest, în Rhaetia, în Noricum, în

* Prezentul articol reprezintă comunicarea *Considérations historiques autour de l'évacuation de la Dacie par Aurélien*, citită la 5 decembrie 1971, la Colocviul al IX-lea al Societății de studii româno-germane „Mihail Eminescu” de la Freiburg in Brisgau (R.F.G.) și a apărut, în limba franceză, împreună cu celelalte contribuții la tema Colocviului „Dacia după edictul lui Aurelian și formarea limbii române”, în periodical „Dacoromania: Jahrbuch für östliche Latinität,” Freiburg, 1. 1973, p. 41—51. În românește, comunicarea a fost ținută și la București, la Societatea de Studii clasice, la 6 ianuarie 1972.

¹ Cf. V. Părvan, *Getica*, București, 1926, p. 73—130; idem, *Dacia: Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, ediția a 5-a, București 1972, p. 144—152; R. Vulpe, *Les populations sud-orientales de l'Europe et l'Empire romain*, în *Actes du Premier Congrès international des Études balkaniques et sud-est européennes (Sofia 1966)*, Sofia 1969, p. 31—39; idem *Romanii la Dunărea de Jos*, în *Din istoria Dobrogei*, II, București 1968, pp. 13—15, 24—116.

Pannonia, linia Dunării corespundea cu eficacitate scopului urmărit, în partea sa de răsărit nu reprezenta încă decît o umbră de graniță, căci vasta sinuozitate pe care cursul său o formează spre sud, între bruscele cotituri de la Budapesta (Aquincum) și de la Galați (în fața Dinogetiei), era primejdios dominată de *corona montium*² din Dacia. Locuit de un popor războinic și puternic a cărui cultură, coeziune și organizare depășise stadiul tribal³, acest formidabil bastion zădărnicia orice sfortzare a strategiei romane de a face din Dunăre un *limes* cu adevărat forte. Toată istoria atît de frămîntată a Moesiei din sec. I î.e.n., de la Augustus la Domițian, o dovedește.⁴

Numai Traian a izbutit să dea acestei probleme o soluție radicală, înglobînd masivul carpatic în sistemul defensiv al Imperiului. Poziția Daciei în acest sistem era atît de determinantă încît cuceritorul său a făcut totul pentru a o transforma cît mai curînd într-o țară romană autentică și sigură, colonizînd-o cu mase de provinciali romanizați (*infinitae copiae*) aduse *ex toto orbe Romano*,⁵ fixînd în mijlocul ei *Legiunea XIII Gemina*, înființînd orașe prospere și creînd condițiile unei vieți romane de un înalt nivel.⁶ În același timp, ca o consecință imediată a victoriei sale dacice, a întărit *limes*-ul de pe Dunărea de Jos, abia schițat mai înainte, stabilind de-a lungul său trei legiuni numai pentru Moesia Inferioară, precum și un mare număr de unități auxiliare. E ceea ce avea să decidă profunda romanizare și a acestei țări danubiene și pontice, locuită cu deosebire de geți, populație de același neam cu dacii.⁷

Ca o excelentă dovadă că prin cuceririle sale de la nord de Dunăre Traian nu urmărise decît un scop strategic e că el n-a prefăcut în provincie decît Transilvania, Banatul și Oltenia, adică regiuni înconjurate de limite naturale care puteau fi apărate cu eficacitate, ca munții sau ca riul Aluta (Olt), de-a lungul cărora a instituit un *limes* prevăzut cu numeroase caste. Împăratul roman s-a ferit să ocupe militărește în întregime armonioasa unitate geografică a regiunilor carpato-danubiene. Astfel mari spații, ca Muntenia, Moldova Maramureșul, Crișana, au rămas în afara organizației provinciale, deși, în diverse moduri, și ele se găseau în dependența Imperiului.

Printre aceste teritorii exterioare *limes*-ului, pare ciudată mai ales situația Munteniei și a Moldovei de Jos, deoarece aceste țări, de altfel foarte rodnice, brăzdate de văi care ușurau comunicațiile cele mai scurte și cele mai comode dintre provincia Dacia și Scythia Minoră, asigurau o perfectă contiguitate celor două focare ale romanismului. Cu toate acestea, și Muntenia și Moldova de Jos au rămas simple anexe rustice ale Moesiei Inferioare, neîncercîndu-se să se facă în cuprinsul lor nici o operă de colonizare sau de urbanizare, iar garni-

² Expresia lu Iordanes, *Getica*, XII, 73.

³ Cf., *exempli gratia*, V. Pârvan, *Getica*, pp. 130—173, 459—646, 657—665, 695—724, 753—763, 774—804; idem, *Dacia: Civilizațiile antice*⁵, p. 105—128; R. Vulpe, în „Dacia”, n.s., I, 1957, p. 143—164.

⁴ Cf. D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, I, București 1965, p. 266—324; R. Vulpe *ibidem*, II, București 1968, p. 24—77.

⁵ Eutropius, VIII, 6.

⁶ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, ed. 3, București 1945, p. 77—187; D. Tudor, *Orașe, țirguri și sate în Dacia romană*, București 1968, passim; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București 1969, passim.

⁷ V. concluziile noastre în *Din istoria Dobrogei*, II, p. 77—129.

zoanele lor romane mărginindu-se la câteva capete de poduri ale *limes*-ului dunărean și la mai multe castre provizorii care, postate în dreptul trecătorilor carpatice din Muntenia înainte de cucerirea Daciei, aveau să fie părăsite după consolidarea acesteia ca provincie. Unicul motiv al acestei surprinzătoare izolări a Munteniei constă într-un impas strategic, căci, deși formînd un fund de sac înconjurat aproape din toate părțile de *limes*-urile celor două provincii vecine, acest ținut intermediar era prea expus dinspre nord-est, unde prezenta un gol între cotul Carpaților și acela al Dunării, care era lipsit de obstacole destul de eficace pentru a o ocroti împotriva pericolelor din imensele întinderi balto-pontice.⁸

Tocmai din cauza acestei extreme vulnerabilități, împăratul Hadrian n-a putut privi cu ochi liniștiți ordinea stabilită de unchiul său la nord de Dunăre. Tulburările pe care sarmații le dezlănțuiseră în jurul Daciei la începutul domniei lui⁹, deși pînă la urmă potolite, i-au arătat primejdiile cărora această provincie le era expusă. Desigur, nu s-ar putea accepta *ad litteram* zvonurile care îi atribuiau intenția de-a o părăsi¹⁰, dar măsurile extreme pe care el le-a luat, ca distrugerea podului lui Apollodor din Damasc de la Drobeta¹¹ — pentru a preveni periculoasa sa cucerire prin surprindere în eventualitatea unei reușite invazii de-a lungul Munteniei și Olteniei —, dovedesc că securitatea Daciei îl preocupa foarte serios. Departe, însă, de a se gîndi la o evacuare¹² — căci ca soldat cu experiență își da seama de valoarea acestui masiv carpatic, pentru apărarea Imperiului —, a procedat, dimpotrivă, la consolidarea ei militară și administrativă.¹³

Valoarea Daciei în sistemul strategic roman și-a dat prima dovadă în epoca războaielor marcomanice, sub Marcu Aureliu, cînd acest bastion a servit să despartă masa barbarilor, limitîndu-le furioasele atacuri la sectorul panonic și împiedicînd adeziunea populațiilor nord-pontice la coaliția marcomanilor, quazilor și iazigilor.¹⁴ Dar, în același timp a trebuit să se sporească forțele proprii sale apărări, deoarece de mai multe ori această provincie fusese ea însăși atacată de vecinii din vest și din nord. Legiunii *XIII Gemina*, care pînă atunci străjuise singură Dacia, i-a fost adăugată alta, *Legio V Macedonica*, desprinsă din armata Dobrogei.

⁸ V. considerațiile noastre din *Istoria României*, I, p. 517—530 și *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Romains*, în „Dacia”, n.s., V, 1961, p. 365—393.

⁹ S H A, *Hadrian*, 6, 8. Cf. W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig 1907, p. 71—73; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Viena 1937, p. 157—164; G. Florescu, în „Balcania”, VII, 1, 1944, p. 45—55; R. Vulpe, „Dacia”, i.c., p. 377—382.

¹⁰ Fronto, *Principia hist.*, II, p. 206 (Haines); Eutropius, VIII, 6, 1.

¹¹ Cassius Dio, LXVIII, 13, 6.

¹² În părăsirea castrilor romane din zona subcarpatică a Munteniei în epoca acestui împărat s-a văzut uneori dovada unei cedări a acestei regiuni roxolanilor, ceea ce e lipsit de orice teame. În realitate evacuarea acestor castre înființate încă dinainte de Traian în fața trecătorilor dinspre Transilvania și devenite inutile după consolidarea noii provincii a Daciei, nu corespunde decît unei reorganizări interioare a sistemului defensiv roman, determinată de economia forțelor. Cf. „Dacia”, n.s., V, 1961, p. 380—381.

¹³ Cf. M. Macrea, *op. cit.*, p. 43—54.

¹⁴ *Din istoria Dobrogei*, II, p. 157—158.

Cîtă vreme echilibrul forțelor de la Dunărea de Jos s-a menținut în favoarea romanilor, Dacia și-a dovedit constant importanța pentru apărarea Imperiului. Dar marea criză de la mijlocul secolului al III-lea avea să repună totul în discuție. Această teribilă zguduire, care era să ducă de pe atunci la prăbușirea lumii romane, și-a avut punctul de plecare tocmai la Dunărea de Jos, unde, sub presiunea nenumăratelor mase de carpi, goți și alte populații transdanubiene și nord-pontice, eficacitatea *limes*-ului devenise aproape iluzorie. Grație avantajelor sale geografice, provincia Dacia a rezistat în definitiv destul de bine atacurilor năvălitorilor. Însă pretutindeni în jurul său aceștia deveniseră adevărații stăpîni. Provinciile romane ale Moesiilor, Thraciei, Illyricului suportau neconținut prădăciunile lor, pe care trupele danubiene, devenite cu mult inferioare numeric, nu puteau să le împiedice.¹⁵

În aceste condiții, se putea ivi întrebarea dacă Dacia mai aducea de fapt serviciile de altădată și dacă merita osteneala de a fi menținută cu prețul unei întregi armate care îi forma garnizoana, dar care lipsea apărării mult mai urgente de pe *limes*-ul dunărean. La împrejurări noi era nevoie de soluții noi. Or, soluția cea mai indicată nu putea fi decît evacuarea unei provincii al cărei rol strategic nu mai corespondea situației create. Totuși, nimeni n-o putea concepe ușor. Teama că, lipsit de sprijinul bastionului carpatic, *limes*-ul danubian s-ar fi găsit într-o situație și mai critică, amintind-o pe aceea dinaintea de Traian, precum și speranța în posibilitățile Imperiului de a depăși criza, făceau ca să fie înlăturată această idee, atît de repugnată de altfel, fiind vorba de prestigiul Romei și de mîndria romană. Nu se putea lua lesne hotărîrea de a se renunța la o glorioasă cucerire a lui Traian și de a se lăsa fără protecție un întreg popor de cetățeni romani. Motivele care îl determinaseră pe Hadrian să păstreze Dacia își mențineau încă toată forța. Astfel, diverșii împărați din sec. III, ca Filip Arabal și Decius, s-au forțat, dimpotrivă, să întărească apărarea acestei provincii și să-i sporească mijloacele de rezistență.¹⁶

Dar realitățile nu vor întîrzia să-și impună cuvîntul lor ineluctabil. Muntenia, aproape depopulată de peste două secole, ca zonă de acoperire a *limes*-ului moesic, s-a văzut ocupată, mai cu seamă după dezastrul împăratului Decius și în imposibilitatea succesorului său Gallus Volusianus de a reacționa, de numeroase populații carpice, sarmate și gotice, care, interpusse între Moesia Inferioară și Dacia, făceau inutil tot dispozitivul strategic creat de Traian.¹⁷ Astfel izolată, Dacia putea fi considerată ca ruptă de Imperiu. Termenul *amissa*, pe care Eutropius, urmat de Aurelius Victor, Rufius Festus, Orosius, Iordanes¹⁸, îl întrebunțează în raport cu situația acestei provincii sub Gallienus, a fost interpretat de unii istorici moderni ca mărturie a unei prime evacuări parțiale a Daciei încă sub domnia acestui împărat, ceea ce însă nu rezistă criticii.¹⁹ E de ajuns, în această privință, să invocăm biografia lui Gallienus din

¹⁵ *Ibidem*, p. 240—278.

¹⁶ M. Macrea, *op. cit.*, p. 439—442.

¹⁷ V. observațiile noastre din „Dacia”, V, 1961, p. 385—390.

¹⁸ Eutropius, IX, 8, 2; Aurelius Victor, *Caesares*, 33,3; Rufius Festus, VIII; Orosius, *Adversum Paganos*, VII, 22,7; Iordanes, *Romana*, 217.

¹⁹ Pentru această critică: C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*³, p. 176—187; p. 176—187; M. Macrea, *op. cit.*, p. 445—453.

Historia Augusta, unde această aserțiune nu figurează deloc, cu toată reaua dispoziție a respectivului autor, Trebellius Pollio, față de acest împărat, căruia nu i-ar fi cruțat un atare motiv de denigrare dacă ar fi fost cîtuși de puțin adevărat. După justa observație a colegului nostru Dimitrie Marin de la Universitatea din Bari, privitoare tocmai la acest pasaj din Eutropius, accepțiunea cuvîntului *amissa*²⁰ nu conține ideea de părăsire sau de pierdere concretă, ci numai sensul de separație întîmplătoare, momentană. Nu este sinonim cu *perdita* ori cu *omissa*.

Realitatea e că Dacia n-a fost evacuată nici pe etape, nici înainte de Aurelian, ci acest mare împărat a părăsit-o pentru prima și ultima oară, printr-o singură acțiune. A fost, fără îndoială, un act dureros pentru prestigiul Împeriului, o adevărată mărturisire a declinului său. Dar nimeni, nici în antichitate, nici în timpul nostru, nu i-a făcut pentru aceasta o vină lui Aurelian, care nu poate fi făcut răspunzător de efectele unui fenomen uriaș ca migrația popoarelor, nici de un îndelungat proces istoric ca decadența lumii antice, căruia nici o voință umană nu i-ar fi putut opri cursul. Dimpotrivă, în împrejurările date, acest împărat a făcut tot ceea ce un om extraordinar putea să facă: el a restaurat unitatea fărîmată a Împeriului, i-a bătut peste tot pe dușmanii Romei, a restabilit pacea și ordinea în interior ca și în exterior, a refăcut finanțele și a reînșănătoșit administrația, a reorganizat cu eficacitate apărarea granițelor și tocmai în acest scop s-a hotărît să părăsească Dacia²¹. Nu s-ar putea judeca această hotărîre decît în mod pozitiv, deoarece el a avut meritul de a fi înțeles cu luciditate cruda realitate și de a i se fi conformat cu curaj. Era o măsură impusă de necesitate, în fața căreia n-a șovăit.

Cînd Eutropius și Flavius Vopiscus, presupusul biograf al lui Aurelian din *Historia Augusta*, căutau să explice decizia acestui împărat de a renunța la Dacia, ei vedeau foarte clar situația punînd accentul pe devastările din Illyricum și din cele două Moesii de către invadatori: *cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret*²². La ce bun să se păstreze un *propugnaculum* ca Dacia dacă nu mai putea garanta apărarea acestor provincii dinăuntru Împeriului? La ce bun să se mențină în Carpați trupe atît de necesare acestei apărări pe *limes*-ul Dunării?

Replierea armatei romane din Dacia pe traseul continuu al liniei dunărene dinainte de Traian se impunea prin forța lucrurilor. De altfel, motivele care determinaseră odinioară cucerirea Daciei nu mai erau acum tot atît de stringente. Atunci era vorba să se suprima forța unui stat dac solid organizat care, de pe poziția sa inexpugnabilă, comanda dispozitivul strategic al romanilor. Acum, în locul acestui cuib de neliniști, un intens focar de civilizație romană se dezvoltase timp de peste un secol și jumătate. Chiar părăsită, Dacia rămînea cu majoritatea populației sale romanizate, care nu putea să se considere cu totul

²⁰ D. Marin, în „Buletinul Institutului de Filologie română din Iași”, X, 1943, p. 169—172.

²¹ Cf. L. H o m o, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, Paris 1904, passim; M. B e s - n i e r, *L'Empire romain de l'avènement des Sévères au Concile de Nicée*, Paris, 1937, p. 230—265.

²² S H A, *Aurelian*, 39,7. La E u t r o p i u s, IX, 15, 1: *vastato omni Illyrico et Moesia desperans eam posse retineri*.

despărțită de Roma. Relațiile economice și spirituale dintre cele două părți ale Dunării continuau foarte asiduu. Pe de altă parte, Imperiul era încă destul de puternic — și va mai fi încă multe secole — pentru a nu tolera instalarea unei noi forțe în spațiul fostei sale provincii²³.

Aurelian a evacuat Dacia în bună ordine. Trupele provinciei s-au mutat pe malul drept al Dunării. Legiunea *XIII Gemina* s-a instalat la Ratiaria (Arçar), iar Legiunea *V Macedonica* și-a reluat vechea garnizoană de la Oescus (Ghighen), pe care o mai ocupase o dată, pe vremea lui Domițian. Odată cu armata au fost retrase și organele administrative ale provinciei, urmate de bogătași și de o parte dintre orășeni, care au fost stabiliți în părțile de apus ale Moesiei Inferioare, în cele de răsărit ale Moesiei Superioare cu Dardania și în regiunea Serdica din colțul de nord-vest al Thraciei. Aceste teritorii, desprinse din provinciile lor, au fost contopite într-o nouă provincie, căreia Aurelian i-a dat numele de *Dacia*, nu numai ca un mijloc de consolare a prestigiului roman, dar și din cauză că armata sa, cadrele sale administrative și elementele sale sociale cele mai de seamă erau exact acelea ale provinciei carpatice evacuate. De altfel, spațiul noii provincii se afla în perfectă contiguitate cu acela al fostei Dacii Inferioare, adică al Olteniei. E foarte probabil că Dacia Aureliană a fost împărțită de la început între o *Dacia Ripensis* înspre Dunăre, cu capitala la Ratiaria, și o *Dacia Mediterranea* în Balcani, cu capitala la Serdica (Sofia). Fapt este că, puțin mai târziu, această bipartiție își va găsi consacrară în reformele administrative ale lui Dioclețian.

Știrile antice privitoare la evacuarea Daciei Traiane sînt toate de caracter rezumativ și depășesc acest eveniment cu mai bine de un secol. Extrem de prescurtate și de lacunoase, au dat prilejul, în vremea noastră, unei bogate literaturi interpretative, foarte controversată²⁴, în care preocupările strict

²³ Cf. *Din istoria Dobrogei*, II, p. 278—283.

²⁴ *Exempli gratia*: R. Rösler, *Römische Studien: Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871 (teoria contra continuității); *contra*: A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler: Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884 = *Une énigme historique: les Roumains au moyen âge*, Paris, 1885 (lucrare fundamentală în apărarea continuității); *id e m*, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, I—VI, Iași, 1888—1893; ediția a 2-a, I—XIV, București, 1914; ediția a 3-a, I—XIV, București 1925—1930 = *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'Union des Principautés en 1859*, I—II, Paris, 1896; D. Onciul, *Teoria lui Roesler*, în „Convorbiri Literare”, XIX, 1885—1886, reeditat de A. Sacerdoțeanu, *Dimitrie Onciul: Scrieri istorice*, I, București 1968, p. 131—260 (II, p. 379—381, comentariile editorului); *Despre controversata chestiune română*, *ibidem*, I, p. 261—278 și II, p. 379—381; J. Jung, *Roemer und Romanen in den Donauländern*, ediția a 2-a, Innsbruck, 1887, p. 315—360; O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901 și București 1929 = *Istoria limbii române*, I—II, București 1961 (continuitate, dar cu un nou strat de populație romană venit din sud); V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București 1923; A. I. Philippide, *Originea românilor*, I—II, Iași, 1925—1927 (susținînd o imigrație din sudul Dunării, totuși recunoscînd continuitatea vechiului nucleu al romanității dace); N. Iorga, *Istoria românilor*, I, 2, București 1936, p. 324—353 = *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, București 1937, I, 2, p. 371—408; Aurelian Sacerdoțeanu, *Considerațiuni asupra istoriei românilor în evul mediu*, București 1936, p. 14 și urm.; F. Lot, *Les invasions barbares*, I, Paris 1937, p. 278—300 (reluarea teoriei contra continuității); G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, București, 1937 (replică la opiniile lui F. Lot); *id e m*, *Les origines du peuple roumain: les données archéologiques*, București, 1939; A. Alföldi, *Daci e Romani in Transilvania*, Budapesta, 1940 (pledoarie forțată impo-

științifice n-au fost totdeauna singurele care au solicitat atenția cititorului. Mai ales ideea unei evacuări totale și absolute a populației romanizate din Carpați sub Aurelian a favorizat imixtiunea unor anumite tendințe politice interesate să nege continuitatea poporului român pe teritoriile pe care le ocupă în prezent.

Nu e scopul memoriului nostru de față de-a analiza toată discuția referitoare la această pasionantă problemă în ce privește secolele care s-au scurs de la Aurelian încoace, cu abundența de dovezi și de argumente, atât de vădite și de categorice, care vin în sprijinul continuității. Alți cercetători au făcut-o pe larg în lucrările lor²⁵. Ceea ce ne incumbă aci este să comentăm principalele împrejurări în care a avut loc retragerea oficialității romane din Dacia.

Punctul de plecare al controversei rezidă în lipsa de claritate a autorilor antici în privința elementelor retrase din provincia lui Traian. Eutropius vorbește vag de „romani din orașe și de pe ogoare” (*abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit*; IX, 8,2). Rufius Festus se mulțumește cu simplul nume de „romani” (*translatis exinde Romanis*; VIII). Biograful lui Aurelian, din *Historia Augusta*, se referă — dar nu mai explicit — la „legiuni” și la „provinciali” (*sublato exercitu et provincialibus*; SHA, *Aurelian*, 392), pe când Iordanes nu menționează decât „legiunile” (*evocatis exinde legionibus*; *Romanica*, 217). Cît despre scriitorii bizantini ca Georgius Syncellus, Suidas, Eustathius²⁶, care transmit știri despre evacuarea Daciei, ei nu fac decât să-i repete pe autorii latini citați.

Nodul discuției îl constituie mai ales termenul *provinciales* din *Historia Augusta* și expresia *ex urbibus et agris* de la Eutropius, interpretate într-un mod simplist și absolut. Or, aceste biete cuvinte, scrise fugitiv, în rezumate extrem de concise, de către autori trăind cu mult mai târziu decât faptele pe care le pomenesc, sînt din capul locului lipsite de o adevărată autoritate documentară. Pe de altă parte, chiar acordîndu-le atenție, în lipsă de știri mai circumstanțiate, aceste cuvinte nu justifică deloc sensul de totalitate pe care unii se simt ispițiți să li-l acorde. Ele nu prezintă nici o precizie care să oblige la o asemenea accepțiune. Există în schimb o variantă care chiar i se opune categoric. Este expresia *evocatis exinde legionibus* a lui Iordanes, care se abține să vorbească de populația evacuată, limitîndu-și aserțiunea la armată. Precum a arătat colegul Vladimir Iliescu atât de convingător²⁷, această distincție e deosebit de

triva continuității); *contra*: Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 208—337; E. G a m i l l s c h e g, *Ueber die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940 („Jahrbuch d. Preuss. Akademie d. Wissensch.”); C. D a i c o v i c i u, *Problema continuității în Dacia*, Cluj, 1941; idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*³, p. 191—264; idem, *Dacia*, Uluș, 1970, p. 447—589; D. M a r i n, *Neuere über den Fortbestand des dako-romanischen Elements im Norden der Donau*, München, 1966 („Acta historica”).

²⁵ V. nota precedentă. Cf. și celelalte diverse comunicări de la Colocviul din Freiburg din 1971, publicate în „Dacoromania: Jahrbuch für östliche Latinität”, 1, 1973.

²⁶ Georgius Syncellus (ed. de la Bonn 1829), p. 721—722; Suidas, II, 2; Eustathius, *Comment.*, 305 (Didot). Cf. D. M a r i n, *Părăsirea Daciei Traiane în izvoarele literare antice*, „Buletinul Institutului de Filologie română din Iași”, X, 1943, p. 14.

²⁷ V. I. I l i e s c u, *Die Räumung Dakiens und die Anwesenheit der romanischen Bevölkerung nördlich der Donau im Lichte der Schriftquellen*, în „Dacoromania”, 1, 1973, p. 5—28 (comunicare la Colocviul citat de la Freiburg, 1971). V. și studiul aceluiași autor „*Evocatis exinde legionibus*”. *Zu Jord. Rom. 217*, în „Studii clasice”, XIV, 1972, p. 149—160.

importantă, fiindcă a fost dinadins făcută de respectivul autor, un episcop got care cunoștea realitățile țărilor dunărene din epoca sa tîrzie ²⁸ și care, știind de existența unei populații romane contemporane în Dacia, a refuzat să reproducă vorbele atît de ambigue ale predecesorilor săi cu privire la acei *provinciale* spe care Aurelian i-ar fi mutat în Moesia.

Condamnată de critica izvoarelor, teza unei evacuări totale a populației din Dacia este respinsă și mai mult de realitățile generale ale vieții omenești și de ordinea firească a lucrurilor. Teritoriile Daciei Aureliene de pe malul drept al Dunării și din Balcani nu ofereau nici întinderea, nici mijloacele de trai ale Daciei Traiane și nici nu erau depopulate pentru a-i primi pe toți locuitorii acesteia pînă la ultimul om. Pe de altă parte, un plus de populație atît de considerabil în Dacia Aureliană ar fi trebuit să determine construirea de orașe noi, așa cum a remarcat neuitatul nostru magistru Vasile Pârvan acum o jumătate de veac. ²⁹ Or, nu există nici cea mai slabă urmă a vreunei asemenea așezări de nouă apariție în nici un colț al spațiului balcano-danubian ocupat de oamenii transferați din Carpați. Aceștia erau deci într-un număr destul de restrîns ca să poată încăpea în orașele deja existente, alături de populația locală mai veche. Aceași observație rămîne valabilă pentru cîmpurile de cultură ale Daciei Aureliene care, departe de a fi lipsite de stăpîni anteriori, nu puteau să compenseze nici ca întindere, nici calitativ, pierderea *agri*-lor atît de fertili de la nord de Dunăre.

Concluzia care se impune e că oficialitatea romană a evacuat din Dacia numai ceea ce îi aparținea direct: armata și funcționarii, precum și ceea ce simțea de datoria sa să ocrotească în primul rînd: clasele bogate, cuprinzînd pe marii proprietari agricoli, pe bancheri, pe negustori, pe oamenii de afaceri, pe exploatatorii de mine și de mari ateliere. Cît despre masele de muncitori, mai ales de țărani, oameni prin excelență legați de pămînturile lor, ei au preferat să rămîină în cîmpiile și în munții lor, neavînd nici un motiv să le părăsească. Protecția oficială nu le apărea neapărat indispensabilă acestor plugari și păstori, care, în timpul diverselor invazii din ultimul secol, fuseseră de atîtea ori siliți să se descurce singuri în fața năvălitorilor, pe cînd soldații și orășenii se apărau la adăpostul zidurilor lor, fără să le poată veni în ajutor. De altfel, teritoriile Daciei Aureliene, care suferiseră pe urma acestor invazii în proporții cu mult mai grave, nu le păreau mai sigure. Țăranii Daciei carpatice se obișnuiseră să trăiască în insecuritate sub presiunea barbarilor. Rămăși singuri, nimic mai rău nu-i putea aștepta. Prin ei s-a perpetuat romanismul la gurile Dunării, devenind temelia consistentă a naționalității poporului român.

În ce privește data precisă a evacuării, izvoarele păstrează tăcerea, dar un asemenea act nu s-ar fi putut petrece înainte de reunificarea Imperiului prin opera lui Aurelian și nici înainte de restabilirea prestigiului roman pe toate rîndurile. De aceea înclinăm să acceptăm, ca cea mai plauzibilă, părerea după care evenimentul a trebuit să aibă loc în ultimul an al domniei acestui împărat

²⁸ Născut într-o regiune din răsăritul Moesiei Inferioare, poate la Durostorum, el a locuit multă vreme în provinciile Illyricului, înainte de a deveni episcop de Ravenna.

²⁹ V. P â r v a n, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 8—10

adică în 274–275, după triumful său celebrat la Roma și după pacificarea Galliei, când el a avut mâinile libere pentru a se ocupa de o sarcină atât de delicată, în cadrul unei ample reorganizări militare. Această dată corespunde, de altfel, locului pe care evacuarea Daciei îl deține în seria acțiunilor lui Aurelian notate de biograful său în *Historia Augusta*.³⁰ Aceeași ordine a evenimentelor, cu părăsirea Daciei la sfârșitul domniei, se regăsește la Eutropius.³¹

O importantă chestiune controversată este aceea a împrejurărilor directe în care a avut loc evacuarea. Printre diversele ipoteze formulate în această privință, considerăm complet caduce pe acelea care pornesc de la ideea că oficialitatea romană ar fi părăsit Dacia sub presiunea unui atac inamic sau că romanii ar fi „cedat” provincia barbarilor, unui atac inamic sau că romanii ar fi „cedat” provincia barbarilor, în urma unor „negocieri”. Dimpotrivă, Aurelian a evacuat Dacia din propria sa inițiativă, la momentul ales de el, conform unui plan pus la punct, într-o perfectă libertate de acțiune, după ce a învins cu desăvârșire și i-a pus la respect pe goții, pe carpi și pe sarmații din apropiere. Nu era vorba nici de „tratative”, nici de „cedare”. Din contra, prestigiul autorității romane a fost, în timpul evacuării, principala grijă a împăratului, pe care numai rațiuni de ordin general strategic l-au împins la acest sacrificiu.³²

De fapt, cât timp va exista o armată a Imperiului pe Dunăre nici un popor nu va putea relua în Carpați rolul politic al dacilor de altădată. Centrele forțelor barbare vor rămâne constant în afara teritoriului fostei provincii, în șesurile întinse dimprejur, și chiar când vor pătrunde în interiorul arcului carpatic, barbarii se vor mulțumi cu o dominație și o exploatare de la distanță, afirmându-și prezența cel mult prin infiltrația citorva enclave minoritare, mici și efemere. De altfel, vecinii Daciei nu s-au grăbit să ocupe numaidecât țara evacuată, iar cei care aveau să se stabilească în mijlocul populației romane locale, sfârșind ei înșiși prin a se romaniza, n-au fost goții, cum se presupune adesea, ci carpii și „dacia liberi” din Carpații septentrionali.³³

*

Se împlinesc o mie șapte sute de ani de la evacuarea provinciei Dacia. Este aniversarea unui moment sumbru din istoria Imperiului roman, care a trebuit să sacrifice una din cuceririle sale cele mai frumoase de odinioară și este în același timp aniversarea unui act nefericit pentru populația romană a acestei provincii, care s-a văzut lăsată în soarta sa, singuratică, în luptă cu cele mai aspre vicisitudini pe care viitorul i-le rezerva.

³⁰ S H A, *Aurelian*, 39,7 după care bibliografia nu se ocupă decît de trăsăturile caracterului său.

³¹ Eutropius, IX, 15, 1.

³² Cf. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*³, p. 185–187; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 281–282.

³³ Cf. și N. Iorga, *Istoria românilor*, I, 2, pp. 323–324, 329–330, 350–352 (= *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, I, 2, pp. 375, 380, 407). Chiar un secol mai târziu, în vremea lui Valens, goții, masați la est de Carpați, se găseau încă departe de această fostă provincie (Ammianus Marcellinus, XXVII, 2–9; XXXI, 3, 1–7; 4, 12–13; cf. C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig 1925, p. 32 și urm.; R. Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur” d'Athanasie*, Haga 1957, p. 25–27).

Totuși, dacă privim în adâncul lucrurilor, în perspectiva timpului, trebuie să recunoaștem că acest sacrificiu, pe deplin compensat prin consolidarea frontierei danubiene, i-a adus Imperiului salvarea pentru multe secole și că pentru romanitatea carpatică, pe care poporul român o moștenește, izolarea la care a fost silită a fost o adevărată piatră de încercare, al cărei contact i-a oțelit energiile, dovedindu-i, de-a lungul unei lungi serii de adversități, nescăpata vitalitate.

Cînd pomenește de Carpați și de interiorul Daciei, Ammianus nu vorbește decît de „sarmați”, un nume colectiv cu sens geografic, cuprinzînd atît elementele aparținînd propriu-zis acestui popor de neam iranian, cît și populațiile dace din „Munții Sarmatici” (P t o l e m e u, *Geogr.*, III, 5), adică din Carpații septentrionali (cf. „Studii clasice”, V, 1963, p. 246—247), pe care romanii nu le-au înglobat niciodată în sistemul lor provincial. Mai ales pe acești „Daci liberi” suprapuși populației daco-romane locale trebuie să-i înțelegem prin acei *Sarmatae Limigantes* din munții fostei provincii Dacia, care, după Ammianus Marcellinus (XVII, 12) și alte izvoare, s-au răscolat împotriva „stăpînilor” lor *Sarmatae Argaragantes* din șes, în epoca lui Constantin cel Mare și a lui Constantius II; cf. E u g e n C h i r i l ă, în „Studii și cercetări de istorie veche”, II, 1951, 2, p. 183—188; I. N e s t o r, în *Istoria României*, I, p. 681—682.